

Д. Шумаєв,
аспірант кафедри судових експертиз
Донецького юридичного інституту МВС України

ПРОФІЛАКТИЧНА ФУНКЦІЯ СТОРІН КРИМІНАЛЬНОГО ПРОВАДЖЕННЯ В АСПЕКТІ ЗМАГАЛЬНОСТІ

У теорії кримінального процесу існують різні підходи до трактування процесуальних функцій сторін кримінального провадження. Діяльність сторін кримінального процесу вивчалася такими вченими-процесуалістами та криміналістами, як Т.В. Авер'янова, А.Р. Белкін, Р.С. Белкін, Н.І. Клименко, В.К. Лисиченко, Н.П. Майліс, Ю.К. Орлов, О.Р. Россинська, М.Я. Сегай, В.Ю. Шепітько та ін.

Теоретична актуальність теми дослідження полягає в тому, що у науковій літературі профілактична функція сторін в умовах нового Кримінального процесуального кодексу України, яким передбачено змагальність сторін та інші новели кримінального провадження (запровадження інституту слідчого судді) у кримінальному судочинстві, не була предметом окремого вивчення науковцями, тобто не відповідає реаліям чинного законодавства України. Практична значущість даного дослідження полягає в тому, що визначення змісту та можливості реалізації профілактичної функції дозволить сторонам кримінального провадження більш ефективно використовувати свої можливості з метою запобігання та розслідування нових злочинів.

Метою даної статті є визначення змісту профілактичної функції сторін кримінального провадження та встановлення значення судової експертизи в реалізації профілактичної функції сторін.

Поняття функції у кримінальному провадженні (як і в будь-якій іншій складовій соціальної діяльності) має сенс,

якщо в ньому присутні змістові елементи: 1) суб'єкт використання функції; 2) предмет діяльності та зміст; 3) мета, на досягнення якої спрямована діяльність даного суб'єкта [1, с. 4-15]. За такою структурно-змістовою схемою у чинному КПК окреслені основні процесуальні функції сторін кримінального процесу, які визначають змагальну форму побудови його провадження – функції обвинувачення, захисту та судового розгляду [2]. Рівність сторін судочинства передбачає рівність їх процесуальних можливостей. Ми погоджуємося з А.Р. Белкіним, який попереджує: говорячи про розподіл процесуальних функцій, треба відзначити, що він не є абсолютним. Перебуваючи у нерозривному діалектичному взаємозв'язку, ці функції не можуть бути суворо розподілені, оскільки окремі їх елементи притаманні різним учасникам кримінального процесу [3, с. 15].

Варто зазначити, що статтею 22 КПК закріплено, що під час кримінального провадження функції державного обвинувачення, захисту та судового розгляду не можуть бути покладені на один і той самий орган чи службову особу.

Функція обвинувачення являє собою діяльність, спрямовану на викриття особи, яка вчинила проступок (або суспільно небезпечне діяння в стані неосудності). Такого значення функція обвинувачення набуває через те, що саме від волі обвинувача залежить початок процесу, і нею багато в чому визначається його результат.

Функція захисту як процесуальна діяльність має на меті захист обвинува-

ченого (підсудного) від висунутого проти нього звинувачення, виправдання підсудного або виявлення обставин, що пом'якшують покарання засудженого. Учасниками, які виконують функцію захисту, є обвинувачений, захисник, цивільний відповідач, його представник, а також законний представник.

Функція правосуддя є центральною в кримінальному судочинстві. Її можна визначити як процесуальну діяльність, спрямовану на вирішення спірних ситуацій між сторонами обвинувачення і захисту під час розгляду справи, остаточне винесення судом рішення про винуватість обвинуваченого і його покарання.

Відповідно до Конституції України основними засадами судочинства є рівність усіх учасників процесу перед законом і судом та змагальність сторін (ст. 129) [4]. Однак тривалий час термін «сторони процесу» не мав дефініції в чинному законодавстві, що призвело до появи у юридичній літературі неоднозначності у вживанні понять, які визначали коло осіб, задіяних у кримінальному процесі.

Розподіл учасників кримінального судочинства на групи існував відповідно до їх правового статусу з прадавніх часів. Чіткого структурування інститут сторони в кримінальному процесі Російської імперії набув за часів реформ 1860 року. Видатний юрист XIX століття В.Д. Спасович звертав увагу на важливе значення в інквізиційному судовому процесі доказів, наданих його сторонами [5, с. 13-20]. У попередньому КПК, затвердженому від 28 грудня 1960 року, також відсутній термін «сторона». Лише деякі науково-практичні коментарі та наукові видання до нього містять вислів про сторону обвинувачення та сторону захисту кримінального процесу [6].

Ми погоджуємося, що поняття суб'єктів кримінального процесу є значно ширшим та включає в себе його учасників як самостійний інститут. За КПК України 2012 р. у кримінальному процесі суб'єкти кримінально-проце-

суальних відносин, об'єднані спільними правовими позиціями, завданнями в процесі, виступають стороною, що протистоїть іншій стороні. Згідно зі ст. 36-59 нового КПК України, стороною обвинувачення є прокурор, орган (керівник, слідчий) досудового розслідування, оперативні підрозділи; стороною захисту є підозрюваний, обвинувачений, виправданний, засуджений, законний представник підозрюваного, обвинуваченого, захисник. Однією із загальних засад кримінального судочинства є змагальність сторін, що закріплено в ст. 7 КПК України. Саме наявність сторін у кримінальному процесі означає реалізацію правосуддя на засадах змагальності. Відправним моментом у цьому має бути саме протилежність завдань і правових позицій сторін. Лише активна позиція сторін, спрямована на доведення своїх правових позицій перед судом, може реально розкрити поняття змагальності, забезпечити її дієвість [7, с. 89-90].

Сторони кримінального провадження мають рівні права на збирання та надання до суду речей, документів, інших доказів, клопотань, скарг, а також реалізацію інших процесуальних прав (ч. 2 ст. 22 КПК України). Як слушно зазначила С. Даровських, «процесуальне рівноправ'я – це закріплене в нормах права положення, за якого сторони мають рівні можливості, рівні процесуальні засоби реалізації своїх цілей та завдань і оспорювання тверджень протилежної сторони» [8, с. 27].

У Кримінальному процесуальному кодексі зазначені також зміст діяльності кожного з суб'єктів виконання процесуальних функцій. Можливість реалізації функції захисту є процесом втілення правових приписів щодо здійснення захисту особи під час кримінального провадження у поведінці суб'єктів цієї функції. Завдяки реалізації правових норм, які передбачають здійснення функції захисту, досягаються мета і результати правового регулювання, що проголошуються законодавцем у процесі правотворення. Функція захи-

сту реалізується наданням її суб'єктам необхідних правових можливостей для доведення невинуватості особи у вчиненні злочину або приведення доказів, які підтверджують обставини, що пом'якшують її вину [9, с. 224]. Зміст і можливості реалізації стороною захисту своїх функцій розкрито у відповідних статтях Кримінального процесуального кодексу (ч. 1 ст. 22, ст. ст. 44, 45, 221, 290 КПК). Аналогічно законодавець розкриває зміст та функції суб'єктів судового розгляду, що закріплено в ч. 1. ст. 3, ч. 6 ст. 22 та інших статтях КПК.

Згідно з чинним законодавством прокурор є основним суб'єктом виконання функції обвинувачення. Зміст його діяльності, як зазначено у ч. 4 ст. 22 КПК, становлять «повідомлення особі про підозру у вчиненні кримінального правопорушення, звернення з обвинувальним актом та підтримання державного обвинувачення в суді». Предмет і зміст державного обвинувачення розкриті в п. 3 ч. 1 ст. 3 КПК – це «процесуальна діяльність прокурора, що полягає у доведенні перед судом обвинувачення». Більш конкретно вони розкриті в нормах ст. 36 КПК щодо процесуального статусу (повноважень) прокурора, змісту його діяльності як сторони кримінального провадження (ч. 1, 2 ст. 22 КПК), а деталізовані в приписах закону щодо форм і способів реалізації ним окремих кримінальних процесуальних інститутів (ст. 92, 93 КПК та ін.) та норм у кожній окремій процесуальній ситуації на всіх без винятку стадіях та етапах кримінального провадження (ст. 214, 276, 280, 284, 291, 339 КПК та ін.).

Кінцева ж мета обвинувальної діяльності прокурора сформульована в п. 3 ст. 3 КПК: «забезпечення кримінальної відповідальності особи, яка вчинила кримінальне правопорушення». Її досягнення здійснюється прокурором шляхом виконання завдань кримінального провадження (ст. 2 КПК), які вирішуються шляхом реалізації ним та під його процесуальним керівництвом

й іншими суб'єктами сторони обвинувачення, наданих їм законом повноважень.

Оскільки трактування функцій у кримінальному провадженні має бути однаковим і не залежати від того, чи є вони основними (головними), наведений вище підхід до їх визначення слід застосовувати для всіх сторін кримінального процесу.

Новелою для українського законодавства є запровадження інституту слідчого судді. Предметом діяльності слідчого судді під час реалізації ним тих чи інших повноважень слід визнати факти й обставини та їх правову (кримінальну і процесуальну) оцінку (кваліфікацію), що викладені сторонами, іншими учасниками провадження у поданих йому клопотаннях, скаргах, а також факти, виявлені самим слідчим суддею, з якими закон пов'язує необхідність відповідного процесуального реагування з його боку.

Змістом діяльності слідчого судді є судовий розгляд клопотань, скарг та прийняття за його результатом процесуальних рішень, а також дії та рішення як акти реагування на виявлені ним факти порушень, за загальним правилом, порушень прав, свобод та інтересів особи в ході досудового розслідування.

Мета ж його діяльності, якщо її розглядати в узагальненому вигляді, одна – прийняття законного, обґрунтованого та справедливого рішення, вчинення законної, обґрунтованої та справедливої дії. Але тут слід мати на увазі, що слідчий суддя не приймає ні кінцевих (остаточних) рішень кримінального провадження, ні рішень по його суті. Усі його рішення є або допоміжними, або етапними – такими, що тягнуть за собою прийняття відповідних рішень чи виконання дії, що з них випливають, іншими суб'єктами провадження – прокурором, слідчим тощо, прийняття, здійснення яких має власну мету, досягнення якої без відповідного рішення слідчого судді не є можливим. Тому вказану безпосередню мету діяльності слідчого судді

при визначенні його функцій завжди слід пов'язувати з цілями (метою) процесуальних рішень чи дій, для забезпечення досягнення яких і приймалося його рішення. Тут вказані цілі (мета) ніби «накладаються» одна на одну.

У законодавчому визначенні слідчого судді як суб'єкта кримінального провадження («судовий контроль за дотриманням прав, свобод і інтересів осіб у кримінальному провадженні» – п. 18 ч. 1 ст. 3 КПК) означено і предмет, і зміст, і мету його діяльності. Їх конкретизація міститься в приписах або впливає з приписів закону щодо тих процесуальних інститутів та норм, обов'язковими правовими елементами яких (ст. 81, 114, 117, 134, 140, 144, 176, 196, 206, 225, 223, 303, 493, 583, та ін. КПК) є групи повноважень та окремі самостійні повноваження слідчого судді [10, с. 294-296].

Слід зазначити, що скоєння будь-якого злочину зачіпає інтереси суспільства. Тому суспільство вимагає від держави та правоохоронних органів, щоб у майбутньому скоєння цих злочинів не повторювалося. Але проаналізувавши відповідні функції сторін кримінального провадження, ми бачимо, що реалізація всіх функцій сторін уже направлена на злочини. Так, сторона обвинувачення розслідує злочин та підтримує обвинувачення у суді, сторона захисту захищає обвинуваченого, а суд в умовах змагального кримінального процесу приймає рішення. Тобто у всіх суб'єктів, які виконують свої процесуальні функції, відсутні функції, які були б направлені на попередження скоєння нових злочинів, що, на наш погляд, в сучасних умовах є неприпустимим. Таким чином, повернення профілактичної функції сторін кримінального провадження є вимогою сьогодення, і проаналізувавши чинний Кримінальний процесуальний кодекс, ми рекомендуємо реконструювати в ньому профілактичну діяльність слідства та суду, яка була в КПК 1961 року.

Як зазначалося нами вище, кожна з функцій сторін кримінального прова-

дження має певний зміст. Оскільки сторони під час виконання своїх функцій, (наприклад, при зборі доказів) стикаються з різними обставинами, то пропонуємо змістом профілактичної функції сторін вважати встановлення ознак злочину, які слід розуміти як фактичні дані про будь-яке кримінальне правопорушення.

Ми бачимо розвиток кваліфікованих форм скоєння злочинів. Тому практично під час розслідування будь-якого кримінального провадження з метою з'ясування істини виникає необхідність у застосуванні спеціальних знань, що призводить до призначення судової експертизи.

Вважаємо, що експертиза встановлює ознаки злочину. В сучасній кримінальній науці під ознаками злочину розуміють наявність певного кола обставин, завдяки яким скоєне діяння може вважатися злочином. Слід зазначити, що будь-яке експертне дослідження проводиться з використанням експертної технології, яка передбачає всебічне вивчення об'єкта експертизи. Тобто для експертизи не має значення, ознаки якого злочину буде встановлено. У процесі дослідження об'єкта експерт виділяє в ньому ознаки, які відповідають його спеціальним знанням, вивчає їх в аспекті експертного завдання. В експертній практиці ознаку прийнято розуміти як властивість, притаманну певному об'єкту, що виявляється в результаті застосування експертного прийому. Серед ознак досліджуваного об'єкта є й такі, що пов'язані з обставинами, що сприяли вчиненню злочину. Встановлення цих ознак завжди буде в інтересах суспільства. Однак про ці ознаки в умовах розвитку кваліфікованих форм злочинності правоохоронний орган може не знати, що є неприпустимим.

Інформування експертом замовника експертизи (експертного дослідження) про встановлені ознаки, які можна назвати ознаками профілактичного характеру, збагатить зміст їх профілактичної діяльності.

Так, під час слідчого огляду «лабораторії» з виготовлення підроблених документів експерт-трасолог звернув увагу слідчого на чистоту обробки поверхонь і точність виготовлення металевих деталей обладнання, що можна досягти при використанні верстатів високошвидкісного машинобудування. Це дозволило надалі встановити виробника обладнання «лабораторії». Наведений приклад доводить, що залучення експерта слугує імпульсом для профілактичної діяльності слідства. Діяльність експерта надала можливість запобігати злочинам, пов'язаним із використанням обладнання для друку підроблених документів. Оскільки в змагальному кримінальному провадженні сторона захисту також може призначити експертне дослідження, то перевага підходу у встановленні ознак злочину полягає у тому, що і вона займається профілактичною функцією та у разі виявлення експертизою ознак злочину може клопотати про проведення відповідних процесуальних дій.

Таким чином, ми приходимо до наступних висновків: 1) рекомендуємо реконструювати у чинному Кримінальному процесуальному кодексі профілактичну діяльність слідства та суду; 2) пропонуємо змістом профілактичної функції сторін вважати встановлення ознак злочину, що розуміються як фактичні дані про будь-яке кримінальне правопорушення; 3) вважаємо, що судова експертиза може надавати суду та сторонам відомості про ознаки злочинів, тобто брати активну участь у профілактичній функції процесуальних суб'єктів; 4) вважаємо, що завдяки судовій експертизі сторона захисту також може виконувати профілактичну функцію.

Ключові слова: змагальність, функції, сторони, учасники процесу, профілактична функція, судова експертиза.

Автором розглянуто можливість реалізації профілактичної функції сторонами кримінального провадження в умовах змагального кримінального судочинства; про-

аналізовано наукову літературу з означеного питання. Розглянуто наукові підходи до трактування процесуальних функцій сторін кримінального провадження. Досліджено відповідне кримінальне процесуальне законодавство. Розглянуто зміст функцій сторін кримінального провадження з урахуванням розвитку законодавства. Акцентовано увагу щодо відсутності законодавчого закріплення профілактичної функції сторін. Доведено, що з метою запобігання вчиненню нових злочинів є необхідним реконструювати у чинному Кримінальному процесуальному кодексі профілактичну діяльність слідства та суду. Запропоновано вважати змістом профілактичної функції сторін встановлення ознак злочину, що розуміються як фактичні дані про будь-яке кримінальне правопорушення. Також доведено, що судова експертиза може надавати суду і сторонам відомості про ознаки злочинів, тобто брати активну участь у профілактичній функції процесуальних суб'єктів.

Автором рассмотрена возможность реализации профилактической функции сторонами уголовного производства в аспекте состоятельности; проанализирована научная литература по данному вопросу. Рассмотрены научные подходы к трактовке процессуальных функций сторон уголовного производства. Исследовано соответствующее уголовное процессуальное законодательство. Рассмотрено содержание функций сторон уголовного производства с учетом развития законодательства. Акцентировано внимание на отсутствии законодательного закрепления профилактической функции сторон. Доказано, что в целях предупреждения совершения новых преступлений необходимо реконструировать в действующем Уголовном процессуальном кодексе профилактическую деятельность следствия и суда. Предложено

считать содержанием профилактической функции сторон установление признаков преступления, которые понимаются как фактические данные о любом уголовном правонарушении. Также доказано, что судебная экспертиза может предоставлять суду и сторонам сведения о признаках преступлений, то есть активно участвовать в профилактической функции процессуальных субъектов.

The author has considered the implementing possibility of the proactive role of criminal proceedings by the parties in contentiousness aspect and analyzed scientific literature to the question. The scientific approaches to the treatment of procedural functions of the criminal proceedings parties are examined. The corresponding criminal procedural legislation is studied. The content of parties' functions of the criminal proceedings is considered taking into account the development of legislation. It is pointed up the lack of legislative recognition of the proactive role of the parties. It is proved that in order to prevent new crimes it is necessary to reconstruct the proactive activities of investigation and trial in the current Criminal Procedure Code. It is suggested to regard ascertainment of constituent elements of offence, which are understood as factual evidence of any criminal offense, as the content of proactive role of the parties. It is also proved that forensic examination may provide information to the court and the parties on the grounds of constituent elements of offence that is actively involved in the proactive role of procedural subjects.

Література

1. Ларин А.М. Расследование по уголовному делу : процессуальные функции / А.М. Ларин. – М. : Юрид. лит., 1986. – 160 с.
2. Кримінальний процесуальний кодекс України: Прийнятий Верховною Радою України 13 квіт. 2012 р., № 4651-VI. – К. : Укрправінформ, 2012. – 327 с. – (Офіц. вид.).
3. Шепітько В.Ю. Проблеми використання спеціальних знань крізь призму сучасного кримінального судочинства в Україні / В.Ю. Шепітько // Судова експертиза : наук-практ. журн. – 2014. – № 1. – С. 11–18.
4. Конституція України // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 1996. – № 30. – Ст. 141.
5. Спасович В.Д. О теории судебно-уголовных доказательств в связи с судостроительством и судопроизводством / В.Д. Спасович. – М. : ЛексЭст, 2001. – 112 с.
6. Советский уголовный процесс / под общ ред. М.М. Бажанова, Ю.М. Грошевого. – 2-е изд. – К. : Вища шк., 1983. – 438 с.
7. Маслій. О.В. Легалізація терміну «сторони» в кримінальному-процесуальному законодавстві України / О.В. Маслій // Науковий вісник національної академії внутрішніх справ. – 2013. – № 1 – С. 87–94.
8. Даровских С.М. Принцип состязательности в уголовном процессе России: механизм его реализации : дисс. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / Даровских С.М. – Челябинск, 2001. – 219 с.
9. Шнягін О. Поняття і гарантії забезпечення реалізації функції захисту в кримінальному процесі України / О. Шнягін // Вісник Академії управління МВС. – 2010. – № 1. – С. 223–233.
10. Попелюшко В.О. Функції слідчого судді у кримінальному провадженні / В.О. Попелюшко // Малиновські читання : матеріали міжнар. наук-практ. конфер, [15–16 листоп. 2013 р., м. Остроз]. – Остроз : [б.в.], 2013. – С. 294–298.

